

Ірина Пантелєєва

ПАНТЕЛЄЄВА Ірина Анатоліївна — кандидат філософських наук, доцент кафедри філософських наук Донецького національного університету економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського. Сфера наукових інтересів — соціальна філософія, філософія культури.

АНТИЧНА ЛЮДИНА В КОНТЕКСТІ КУЛЬТУРИ ДОЗВІЛЛЯ

У статті аналізується діяльність античної людини в контексті культури дозвілля, визначаються основні умови функціонування цієї діяльності як елемента творчості вільного громадянина, доводиться, що перформансний дискурс визначає форму інтелектуального дозвілля античної людини.

Ключові слова: дозвілля, схолія, антична культура, перформанс, інтелектуальна діяльність.

Актуальність дослідження проблеми дозвілля як соціокультурного феномена обумовлюється постійно зростаючим науковим інтересом до проблеми розуміння сутності діяльності під час дозвілля як виду соціального часу людини в умовах функціонування різних історичних формацій. Серед останніх робіт, у яких аналізується ця проблема, можна назвати праці вчених Аванесової Г., Борсея П., Волобуєвій Л., Гудина Р., Зборівського Г., Данилевського Н., Моля А., Ньюлінга Дж., Орлова О., Фарба П., Харриса Д., Хренова Н. і багатьох інших. У роботах велика увага приділяється розкриттю соціальної сутності феномену дозвілля, визначається вплив діяльності під час дозвілля на формування соціальної активності (пасивності) індивідуума в

рамках суспільної культури і моралі, описуються особливості дозвілля в контексті історичних формацій. Незважаючи на різноманіття робіт, багато питань залишаються за рамками дослідницьких інтересів учених. Так, не цілком розкрита роль і вплив дозвілля в античні часи на формування правил декламаційного перфоманса, який формує основу нової для того часу науки риторики; не до кінця показана різниця в тлумаченні дозвілля представниками різних античних соціумів; не визначений статус діяльності античної людини на дозвіллі як головного фактора мовної культури стародавнього світу.

Першим етапом рішення зазначених проблем є, на наш погляд, визначення специфіки діяльності під час дозвілля в античні часи, її особливостей, її розуміння і визначення, насамперед античною людиною. Тому **мета** нашої статті — визначити роль дозвілля в становленні античного світогляду, проаналізувати основні особливості діяльності античної людини у вільний час. Для досягнення поставленої мети нам необхідно визначити основні умови (контекст) прояву даного феномена, а також встановити фактори, що впливають на «закріплення» форми дозвілля у свідомості античної людини.

Тема дозвілля є якщо не головною, то однією з основних тем у своєрідній симфонії античного світу; світу, що відрізняється від нового, а саме немислимими для сучасного суспільства соціальними гарантіями, повнотою політичних прав і можливостей реалізації. У ті часи дозвілля розумілося як процес і результат реалізації фундаментальних цінностей людини, її соціально-культурної діяльності і було своєрідним способом світогляду, синтезом різних проявів буття в цілісному світі людини. Воно стало невід'ємною складовою цивільного стану і часу, вільного від будь-яких необхідних матеріально-виробничих занять. Дозвілля як соціокультурний феномен, займаючи значне і важливе місце в соціальній

структурі античного суспільства, обумовлювалося історичною формацією.

Дозвілля, його специфіка і роль були предметом вивчення вже в античні часи. Платон, Аристотель, Епікур, Цицерон, Сенека і багато інші бачили в дозвіллі основний елемент розвитку соціуму. Здобуваючи різні форми, трансформуючись з однієї соціальної діяльності в іншу, дозвілля як соціальний час привертало і продовжує привертати увагу вчених, що ведуть дослідження в різних наукових сферах. Сучасна наука пов'язує сутність дозвілля з одним з полюсів людської діяльності, що носить у цілому двофазовий характер: зусилля — розслаблення, робота — відпочинок, стомлюючий — рекреаційний види активності.

Л.Н.Волобуєва відмічає, що в епоху античності дозвілля як соціальний час, як діяльність вільної людини «мислилося як прояв іманентної універсальної креативності, що сприяє самозбереженню і відтворенню суцього в процесі переходу від хаосу до порядку» [4, с.53–54]. Сутність даної творчості трактувалася як виконання програми, що привнесена ззовні, з Космосу. Вільна людина діє без примуса, у силу власної натури, що відбивається у волі епічних героїв, що переборюють долю і, тим самим, співвідносять себе з богами. Тому статус престижних форм діяльності займають духовні форми, що втілюють особистий задум.

Але дозвілля в античні часи являє собою соціально обмежене, елітарне явище, оскільки своїм ідеалом вбачає людину, що звільнена від роботи і залучена тільки в споглядальну діяльність. Вона створює умови для гуманітарних занять еліти суспільства, але, разом з тим, прирікає дане елітарне суспільство — обрану цивілізацію — на соціальну самотність, на постійний пошук святкової ментальної діяльності і як компенсаторний механізм — масову культурну діяльність під час дозвілля.

В умовах первісного суспільства з його синкретичною культурою не існувало розподілу соціального часу на робочий і вільний, тому що різні по функціональному призначенню види діяльності не розрізнялися один від одного. У той же час, поряд з утилітарними формами людської активності, що безпосередньо забезпечували біологічне виживання людини як виду, існували соціальні види діяльності, що виконували соціально важливі функції (ритуальні, магічні). Останні виступали в якості так званої соціопсихологічної «розрядки». На даному етапі рекреативна діяльність людини не вимагала виділення окремого особливого часу. Усі види і форми людської діяльності були нерозривно пов'язані, кожна з яких певним чином сприяла розвитку людини і залучення її до духовних цінностей своєї епохи. Усвідомлення дозвілля як соціального часу і соціальної діяльності з'явилося в епоху розквіту давньогрецького поліса. Воно ввійшло у його життя як невід'ємний елемент, як справа не тільки приватного порядку, але головним чином державного устрою. У цей час дозвілля в його істинному античному розумінні визначалося розділом суспільства на рабів, що приречені на фізичну працю, і вільних громадян, що займаються різними видами розумової діяльності.

Стародавні греки переорієнтували фокус своєї уваги на поліпшення якості життя через мистецтво, музику, поезію, літературу, філософію і спорт. Перший раз в історії людства дозвілля почало сприйматися серйозно. «Схолія (схоле), як вони називали його, означало перепочинок або зупинку, щоб спокійно і мирно відпочивати. Але якщо час використовувався несвідомо, він не розглядався як дозвілля» [8, р.32]. Слово «схоле» починає вживатися на рубежі архаїки і класики з чіткою дефініцією «дозвілля» із семантичними нюансами свого вживання у філософській літературі. У грецькій мові слово «дозвілля» закріпилося значно пізніше — в елліністичний час, проте «сама можливість такого його переосмислення говорить

про те, що у свідомості греків поняття дозвілля аж ніяк не було синонімом звичайного ледарства і вже дуже рано стало асоціюватися з вищими культурними цінностями, з активною розумовою діяльністю і навіть з вихованням підростаючого покоління», — відзначає Ю.В.Андреев [1, с.202].

Дозвілля предстає як святковий вільний час, як особливі філософські заняття для ведення бесіди суперечок, як лекції, що читаються філософами. Два останніх визначення стосуються платонівського тлумачення дозвілля, а саме: школа мудрості є своєрідним святковим дозвіллям. Згодом Томас Гоббс укаже, що «дозвілля — це батько філософії». У свою чергу, будь-яка суспільно регламентована діяльність або «асхолія» — це прерогатива для грубої і неосвіченої юрби (Платон), оскільки остання повинна так чи інакше пристосовувати свої рішення до понять і вимог суспільства. Істинне дозвілля (схоле) цілком належить приватній особі, що віддана своїй совісті і має право ставити її на службу однієї лише мудрості.

Проблема раціонального використання вільного часу стала предметом спеціального розгляду в одному з розділів «Політики» Аристотеля. Філософ рішуче виступає проти утилітарного погляду на дозвілля як на простий перепочинок. Дозвілля, за Аристотелем, є основою для життя вільної людини. Відпочинок утилітарний, дозвілля ні. Філософ вважав, що дозвілля володіє «природною (intrinsic) насолодою, природним щастям, природною веселістю. Він думав, що існує дві діяльності, що заслуговують право вважатися дозвіллям: музика і споглядання, що замикалися в собі, таким чином убирали в себе те, що є істинною сутністю дозвілля» [8, р.33].

У соціальному плані дозвілля це як стиль життя вільних громадян. У інтелектуальній сфері воно з'являється як достоїнство вільної людини займатися теоретичною, переважно гуманітарною діяльністю, яка звернена на людину і суспільство. У прикладному, вузько спеціалізованому

плані «схоле» є пріоритетною формою загальноосвітнього гуманітарного навчання і виховання.

Значимість дозвілля зросла в класичний період античної Греції. Воно сприймається тепер як піднесена сфера діяльності поряд з політикою і війною, оскільки осмислюється як сфера створення старогрецької культури. Л.Н.Волобуєва відзначає: «З погляду стародавнього грека, самоцінність і самоцілісність властиві тільки божественним істотам. Однієї з розповсюджених концепцій пояснення світу була так звана техноморфна модель космічного процесу, що представляла світ як створений. ... У рамках такого підходу центральним питанням було питання про творчість суб'єкта, що перетворює хаос у космос» [4, с.43].

Дозвілля займає велике місце в соціальному житті і державній політиці стародавніх людей, стає природною підставою повнокровного інтелектуального життя, виступає заголовною темою в етико-політичних інтерпретаціях життя людини і суспільства. Дозвілля було свободою у всіх сферах культурного життя, дозвіллю надавалося виняткове місце. Розглядаючи дозвілля як самоцінність, греки любили проводити час у бесідах, суперечках, де вигострювалося ораторське мистецтво. Небачений розквіт гуманітарної культури (глибока і витончена філософія, висока поезія і драма, гармонія і краса архітектури, скульптури) визначив соціальну діяльність античної людини на дозвіллі. Зміст і характер дозвілля постійно вдосконалювалися, що знаходило свої відгуки в розвитку системи освіти і усіх видів мистецтва.

Слід зазначити, що стародавні греки не надавали сакрального значення дозвіллю, воно було ясно і чітко відділено від релігійного життя і виступало як світська діяльність. Остання, зауважує Л.Н. Волобуєва, сприймалася «як діяльність вільного, тобто суб'єкта, що реалізує свою мету, мислилася як творчість, що позначалася термінами «chretis» або «praxis», що припускають насамперед духовну діяльність:

філософію і вільне мистецтво як втілення особистого задуму у творчості» [4, с.44].

Антична людина не виступає пасивним спостерігачем космічного перфоманса, вона частина його соціальної діяльності, що визначається законами музичної гармонії. Усі свята вимагали великої кількості народу, були строго ритуальні і носили характер змагань. Участь у перфомансу вимагала не тільки бажання, але й спеціальної музичної і фізичної підготовки. Обумовленість перфомансної діяльності античної людини О.Ф.Лосєв відзначає так: «Основне уявлення про світ у греків зводиться до того, що це є театральна сцена. А люди актори, що з'являються на цій сцені, грають свою роль і ідуть. Відкіля вони приходять, невідомо, куди ідуть, невідомо. Проте, це відомо: приходять вони з неба, адже люди — еманация космосу, космічного ефіру, і ідуть вони туди ж і там розчиняються, як краплі в море. А земля — це сцена, де вони виконують свою роль. Хтось запитає: яку ж п'єсу грають ці актори? Відповім: сам космос складає драми і комедії, що ми виконуємо. Філософові досить знати тільки одне: що він актор і більше нічого» [5]. Бути на сцені і з доблестю виконувати свою роль — велика честь для античної людини. Вона завжди гармонічна, тому що вона завжди відчуває себе частиною театрального Космосу. Їй нічого не треба шукати, нічого видумувати, уся космічна спадщина у неї в традиціях. Усе, що їй необхідно, — це їм відповідати.

Діяльність на дозвіллі давала античній людині унікальну можливість досягти смислу власного життя як жителя небесного поліса, як небесного громадянина. Л.Н.Волобуєва констатує: «Тому дозвілля жадало від грека концентрації фізичних і інтелектуальних сил, адже військові і політичні доблесті здобуваються в конкретній діяльності, а віддаючись дозвіллю, людина здійснює мету свого існування, включаючись в процес трансцендентального пізнання, що, за Платоном, забезпечується пригадуванням душею невітлених ідей, що

споглядалися колись нею у власному невітленому стані» [4, с.44–45].

Прагнення до задоволення вищим благом, зведення ціннісної орієнтації діяльності до духовних насолод являли спробою основу античного дозвілля. Як відзначав Аристотель: «Дозвілля ... містить вже в самому собі і задоволення, і щастя, і блаженства, і все це випадає на долю не зайнятих людей, а людей, що користуються дозвіллям» [2, с.630]. У рамках евдемонізму, що закладено в розуміння дозвілля, всебічний розвиток особистості в єдності її духовного і тілесного відбувався в тісному взаємозв'язку повних почуттєвих і духовних насолод і помірною життя, націленого на відповідність божественному ідеалові в контексті інтелектуальної роботи.

Формою проведення дозвілля для дійсної особистості є не та творчість, що має утилітарні цілі, а, навпроти, та, що спрямована на досягнення інтелектуальної величі. «Той, хто понад звичайного почуттєвого сприйняття першим придбав будь-яке мистецтво, викликав у людей подив не тільки через якусь користь його винаходу, але і як людина мудра і та, що перевершує інших. А після того, як було відкрито більше мистецтв, одне — для задоволення необхідних потреб, інше — для проведення часу, винахідників останніх ми завжди вважаємо більш мудрим, ніж винахідників перших, тому що знання їх були звернені не на одержання вигоди. Тому, коли всі такі мистецтва були створені, тоді ж були винайдені знання не для розваг і не для задоволення необхідних потреб і насамперед у місцях, де люди мали дозвілля», — відзначає Аристотель [3, с.61–62].

Слід зазначити, що згодом елітарність дозвілля набирає більших масштабів. Дозвілля в елліністичну епоху стає справою не просто вільних громадян, а й аристократії, що знаходить своє відображення в особливостях культури і мистецтва того часу. Так, в елліністичну епоху мистецтво вже

не виростає з художньої діяльності громадян: воно цілком професіоналізується. Єдність особистого, індивідуального і загального, колективного починає порушуватися після V століття.

Що ж стосується діяльності під час дозвілля в Стародавньому Римі, то вона носила свій специфічний характер. Л.Н.Волобуєва пише: «У давньоримський період античної культури дозвілля продовжує асоціюватися з творчістю, але інтелектуальна діяльність залишається прерогативою тільки вільних людей, як громадян, так і звільнених рабів-інтелігентів, і цієї діяльності необхідно вчитися довго і наполегливо» [4, с.47]. Під впливом дозвілля у первинному грецькому його розумінні формується коло людей, що займаються науковою, культурною, педагогічною діяльністю, для яких дозвілля було запорукою їхньої основної професії. Цицерон пише есе на тему дозвілля. «Досягнемо, щоб час належав нам», — призиває римський філософ Сенека, переймаючи аристотелівське поняття дозвілля в протизагад латинському «otium» [6, с.133]. Будучи однією з універсальних категорій римської античної культури, поняття «дозвілля» здобувало в різних контекстах і історичних умовах нові відтінки і значення. У Плавта ми зустрічаємо «otium» у значенні того, що користується скоріше дурною, чим гарною репутацією. Теренція, Катон, а пізніше Цицерон і Ливій у своїх творах визначали «otium» і його спільнокореневі слова як відсутність небезпеки, погрози, ледарство, особливо згубну для солдатів. Політична обстановка останніх десятиліть республіки, коли відсторонення від державної діяльності було ще не самим гіршим підсумком невдалої кар'єри, закріплює за терміном «otium» значення «змушене дозвілля», або «відставка». У такій ситуації Цицерон уважав навіть необхідним віддатися філософському (літературному) дозвіллю. Але філософія завжди залишалася в Римі явищем чужорідним і тим, що викликало підозри, що «сприяло» спекуляціям з метою

цькування політичних супротивників. Непримиренні вороги і ганьбителі філософії (*qui philosophiam latrant*) вишукували недоліки того або іншого її шанувальника, щоб опорочити філософію як таку і спосіб життя, що пов'язаний з нею, — «філософське дозвілля».

Якщо говорити про проведення самого дозвілля, то як і в Греції римляни проводили його колективно, беручи участь у різних перфомансах. Але коли загальний вигляд музичної культури в Римі вже склався, коли музичне життя імперії придбало специфічні для неї форми, сучасники відчули не тільки спадкоємність, але і значні розходження між Грецією і Римом. Здорові народні засади у святах греків були заглушені в Стародавньому Римі чистою розважальністю і грубими пристрастями, що насильно культивувалися. Зовсім змінюється сама суспільна атмосфера, що оточує мистецтво, у далеке минуле відходить етос у розумінні Платона й Аристотеля. У порівнянні з афінською демократією змінюється весь суспільний уклад в Римській імперії, а це, зрозуміло, самим безпосереднім чином позначається і на характері римського перфомансу під час дозвілля. Грандіозні римські видовища — масштабні циркові змагання, виступи гладіаторів, величезні концерти — розраховані були на потужний і часто занадто зовнішній зоровий або слуховий ефект. Народ більш не бере участь сам у святах, його лише потішають, відволікаючи від збурювань і ремства. Римські свята, театралізовані представлення і видовища часів кінця імперії були одним з показників занепаду культури рабовласницького Рима.

На закінчення відзначимо той факт, що дозвілля античної людини з'являється як регламентована діяльність, воно задає традиційні рамки життєдіяльності людини, формує її духовну «матрицю», вихід від якої означає занепад, що підтверджувалося не раз фактами історії.

Висновки. В античні часи дозвілля розумілося як процес і результат реалізації фундаментальних цінностей людини

і являло собою своєрідний спосіб світогляду, синтез різних проявів буття в цілісному світі людини. Дозвілля займало значне місце в соціальній структурі античного суспільства й обумовлювалося історичною формацією. Представляючи собою явище елітарне, діяльність на дозвіллі створює умови для гуманітарних занять, при цьому прирікає дане суспільство на соціальну самотність, на постійний пошук святкової ментальної діяльності. Основна форма діяльності людини під час дозвілля — це публічний перформанс, включенність у перформансну комунікацію, що розташовує своє повідомлення у просторі — ритуал. Дозвілля у Стародавньому Римі продовжує асоціюватися з творчістю, але інтелектуальна діяльність залишається прерогативою тільки вільних людей, і для такої діяльності необхідно спеціальне навчання.

Перспективним напрямком у подальших дослідженнях з даної теми може бути вивчення перформансного дозвілля античної людини, визначення його впливу на процес формування правил культури усного мовлення, взагалі, і основ риторики, зокрема.

Література

1. Андреев Ю.В. Цена свободы и гармонии: Несколько штрихов к портрету греческой цивилизации / Ю. В. Андреев. — СПб.: Гос. Эрмитаж: Алетейя, 1998. — 399 с.
2. Аристотель. Политика // Аристотель. Соч.: В 4 т. — Т. 1. — М.: Мысль, 1983. — 740 с.
3. Аристотель. Метафизика / Аристотель. — М.: Мысль, 1962. — 186 с.
4. Волобуева Л.Н. Досуг в контексте философско — культурологической парадигмы / Л. Н. Волобуева. — М.: МГУКИ, 2007. — 156 с.
5. Лосев А.Ф. Двенадцать тезисов об античной культуре. [Электронный ресурс]. Режим доступа www.ihtik.lib.ru
6. Сенека А.Л. Нравственные письма к Луцилию / Сенека // Сенека. Письма к Луцилию. — Кемерово, 1986. — 340 с.

7. Фролов Э.Д. Парадоксы истории-парадоксы античности / Э.Д.Фролов. — СПб.: Издат. дом СПбГУ, 2004. — 420 с.
8. Understanding leisure: An interdisciplinary approach / Gus Gerson, Jr., Hilmi Ibrahim, Jack de Vries et al. — Dubuque [Iowa]: Kendall/ Hunt, Cop. 1991. — 164 p.

Пантелеева И.А. Античный человек в контексте культуры досуга

В статье анализируется досуговая деятельность человека в контексте античной культуры, определяются основные условия функционирования досуговой деятельности как элемента творчества свободного гражданина, доказывается, что перформансный дискурс определяет форму интеллектуального досуга античного человека.

Ключевые слова: досуг, схолия, античная культура, перформанс, интеллектуальная деятельность.

Pantelyeyeva I.A. Ancient Person in the Context of Leisure Culture

In the article human leisure activity in the ancient culture context is analyzed, the basic conditions of leisure activity functioning as creativity element of any free citizen are defined, performance discourse is proved to define the form of intellectual leisure of an antique person.

Key words: leisure, schole, ancient culture, performance, intellectual activity.

Надійшла до редакції 9.12.2009 р.